

§ 3.

ОСОБЛИВОСТІ ГУЦУЛЬСЬКОГО КОМПОНЕНТУ У СТРУКТУРІ ЗАГАЛЬНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ СИСТЕМИ РОЗВИТКУ ЗДІБНОСТЕЙ.

Микитюк Г. Ю.

Проаналізовано численні теоретичні дослідження творчості, обдарованості та особливості гуцульського компонента в структурі української системи розвитку здібностей.

Ключові слова: творчість, творчі здібності, креативність, обдарованість, гуцульський компонент у структурі здібностей особистості.

Незважаючи на численність теоретичних та практичних досліджень, присвячених різноманітним питанням творчості та обдарованості, з психології творчих здібностей, в сучасній психології немає чіткого визначення відповідних термінів. Ми пояснюємо це з одного боку, надзвичайною побутовою поширеністю цих слів, що призводить до певної ілюзії їх розуміння всіма; з іншого – всі визначення, які даються поняттям "творчість", "творчі здібності", "креативність", "обдарованість", занадто глобальні і не дають можливості їх адекватної операціоналізації в емпіричних дослідженнях.

Зростання суспільної значущості проблеми супроводжується поживанням наукового інтересу до проблем творчості, в першу чергу – до її прикладних аспектів. Це призвело до зміни категоріально-понятійного апарату теорії творчості: поряд із появою та поширенням нових термінів та понять (креативність, екологія творчості, економіка творчості, творча індустрія тощо) відбувається переосмислення усталених категорій. Один з найсуттєвіших "зламів" у розумінні творчості стосується і того, що творча активність перестала належати сфері пізнавальних процесів і перейшла у простір особистості. Таке розуміння відкриває нові шляхи дослідження творчості, ставить нові питання і проблеми.

Здібності є складною синтетичною ознакою особистості, яка визначає її придатність до діяльності. Поняття здібностей є однією з найбільш загальних психологічних характеристик. С. Л. Рубінштейн навіть відзначає, що цим терміном, надзвичайно поширеним у життєвому ужитку, настільки зловживали в психологічній літературі, що "сильно дискредитували це поняття" [1, 535].

Психологія творчої обдарованості в науковій традиції представлена іменами Б. М. Теплова, К. К. Платонова, С. Л. Рубінштейна, О. Г. Ковальова та В. М. Мясичева (вивчення проблеми загальних здібностей), Я. А. Пономарьова (дослідження співвідношення творчості та діяльності), В. Д. Шадрикова (детальна розробка питання про психічну сутність здібностей), Д. Б. Богоявленської (дослідження творчої обдарованості як інтелектуально-мотиваційної ініціативності), Ю. З. Гільбуха, Н. С. Лейтеса та О. М. Матюшкіна (розробка концепцій обдарованості), В. М. Дружиніна.

В Україні вивчення феномена творчості пов'язується насамперед з іменами таких відомих психологів, як В. О. Моляко (дослідження функціонування розумових стратегій в процесі творчої діяльності, проблем інформаційно-психологічної безпеки творчої особистості), В. А. Роменець (формування творчих здібностей людини на різних етапах онтогенезу), М. А. Холодна (проблеми зв'язку інтелектуальної та творчої обдарованості), В. В. Кліменко (праці про формування та виявлення обдарованості у дітей), О. Л. Музика (ціннісна регуляція розвитку творчої особистості) та ін. Провідним у сучасній психології залишається визначення здібностей Б. М. Теплова: "По-перше, під здібностями розуміють індивідуально – психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої... По-друге, здібностями називають не будь-які взагалі індивідуальні особливості, а лише такі, що мають відношення до успішності виконання якої-небудь діяльності,.. По-третє, поняття *здібність* не зводиться до тих знань, навичок або вмінь, котрі вже вироблені у даної людини..." [2]. Б. М. Теплов також вказує на те, що окрім успіху діяльності, здібності пояснюють швидкість та легкість набуття знань та навичок, оволодіння діяльністю. В основі розвитку здібностей лежать певні вроджені особливості, задатки.

Схожу позицію займають С. Л. Рубінштейн, О. Г. Ковальов та В. М. Мясичев, Г. С. Коспок, В. А. Летровський, К. К. Платонов, Крутецький. Питання про психічну сутність здібностей найбільш детально розглянуто в роботах В. Д. Шадрікова. Він визначає здібності як властивості функціональних систем, що реалізують окремі психічні функції [3].

Загалом, у вітчизняній психології ми спостерігаємо те, що В. М. Дружинін назвав "діяльнісною редукцією" – зміст поняття здібності нерозривно пов'язаний з поняттям діяльності і трактується тільки через нього. Найбільш чітко це звучить у К. К. Платонова, котрий вважає здібностями будь-які властивості особистості, котрі розглядаються у їх співвідношенні з певною діяльністю [4, 5].

Виходячи з вищесказаного, приходимо до очевидного розуміння творчих здібностей як до індивідуально-психологічних особливостей людини, що зумовлюють її успіхи в творчій діяльності.

Розкриття поняття "творчі здібності" неможливе без огляду наукових поглядів на природу творчості. В психологічній літературі немає єдиного тлумачення поняття "творчість". Вивчення цього феномену відбувалося в основному з мистецьких, філософських та педагогічних позицій, що призвело до досить різних, а іноді й протилежних поглядів на проблему.

Творчість є однією з найширших філософських категорій - нею охоплюються всі форми створення та прояви нового на фоні існуючого. Психологічний аспект творчості В. О. Моляко визначив як відкриття чогось нового, раніше для даного конкретного суб'єкта невідомого [5].

Здібність до використання знань ототожнюється з інтелектом, як здатністю вирішувати завдання на основі набутих знань. Здібність до перетворення знань – це креативність – з нею пов'язана уява, фантазія, народження гіпотез і т.ін.. Кожній з них відповідає специфічна мотивація і специфічна форма активності: креативності – мотивація самоактуалізації і творча активність, інтелекту – мотивація досягнень і адаптивна поведінка, навчаємості – пізнавальна мотивація.

Надзвичайно актуальним є питання про кількісні характеристики творчих здібностей. Часто з цією метою використовують поняття "таланту", що означає високий та соціально визнаний ступінь розвитку

здібностей (часто під цим терміном розуміється природженість здібностей) та "генію" як вищого ступеню обдарованості та людини, що набагато випереджує свій час у прояві певних здібностей. Проте чіткі та однозначні способи виміру та визначення ступеню розвитку здібностей (окрім інтелектуальних) досі не окреслені.

Найбільш розробленою у психології є кількісна ознака здібностей, що визначається терміном "обдарованість" – системна якість психіки, що розвивається протягом життя та визначає можливість досягнення людиною більш високих результатів в одному чи декількох видах діяльності у порівнянні з іншими людьми. Обдарованість – це складний психічний об'єкт, в котрому нерозривно переплетені пізнавальна, емоційна, вольова, мотиваційна, психофізіологічна та інші сфери психіки людини.

Творча активність є суто особистісною якістю і не може бути зведена до інтелекту та інших когнітивних процесів: вона тісно пов'язана з ними, але являє собою самостійний психічний феномен.

Колосальна роль у системі розвитку здібностей особистості українців належить українській народній педагогіці, школі. Завдяки їм у середовищі нашого народу виростають талановиті мудреці й оповідачі, високопочесні духовні особи, метрологи та ґрунтознавці, ботаніки й зоологи, математики, медики й ветеринари, хлібороби й тваринники, митці, пасічники й садоводи, торгівці й фінансисти, муляри й ковалі, стельмахи, слюсарі й теслярі, ткачі, бондарі й гончарі, митці й господарі, шевці, кравці й кулінари, поети та художники, учителі й виховники, правники і військовики. Це, безумовно, були неординарні представники різних професій і видів занять, виробники, господині й господарники, промисловці, громадські активісти й організатори, учителі, народні дипломати, вчені, тобто люди, без яких нормальне життя нашого суспільства, родини, держави, нації, народу й кожної особи зокрема було б неможливим.

У традиційній народній психологічній палітрі української системи розвитку здібностей особистості досить яскраво виділяється за своїми характеристичними ознаками гуцульський компонент.

Гуцульський складник розвитку здібностей особистості охоплює собою як спільно-етнічні, характерні для всієї української нації, риси,

так і специфічні прикмети, властиві етнографічній групі гуцулів, тобто корінних мешканців Гуцульщини.

Перш за все відзначимо, що людські здібності серед гуцулів високо цінуються й розглядаються як необхідна умова успіху в навчальній, виробничій та інших діяльностях. За здібністю до певної діяльності (наприклад: господарської, ремісничої, музичної чи образотворчої) на Гуцульщині вважають того, хто легко освоює певну її галузь, успішно здобуває потрібні для неї знаннями та вміннями, виявляє самостійність і творчість у ній.

Поширений у гуцульському середовищі, як і по всій Україні, народний крилатий вислів-заклик «Вік живи – вік учись і вік трудись» належить до підтвердження віри гуцулів у те, що кожна людина від народження здібна до праці та навчання, наділена певним розумовим потенціалом. Разом із цим, загальними у кожної особи виявляються також її великі індивідуальні відмінності.

Кожен знає, що природженою передумовою здібностей, виступають задатки, тобто природні можливості розвитку здібностей, їх основою – центральна нервова система, функціональні особливості нервових процесів (сила, рухомість, зрівноваженість).

За трактуванням гуцульської народної педагогіки, задатки, необхідні для розвитку здібностей, самостійно їх не визначають. Задатки формуються і розвиваються в процесі взаємодії особистості з навколишнім середовищем, засвоєння нею соціального досвіду, активної участі у творенні матеріальних і духовних цінностей. Сукупність задатків у їхньому розвитку відносять до обдарованості.

Розум, здібності, задатки, обдарованість, талант як словесні вирази й поняття, характеристики людей та оцінки їх якостей, досить густо фігурують у гуцульській народній педагогіці, зокрема в живому спілкуванні та фольклорі, що засвідчує піклування гуцулів про те, аби всіляко плекати ці якості у дітей та молоді, бо «Як нема талану, не буде й долі». Обдарованість тут трактується як природні можливості розвитку здібностей людини. Вона пробуджується змалку в гуцульській родині у процесі засвоєння дитиною родинно-побутової й господарської культури батьків, через дидактичні ігри та посильну участь у різних сферах трудової, ремісничої й мистецької творчої діяльності.

Обдарованість може проявлятися по-різному. Одні люди мають обдарованість технічну, інші – наукову, чи математичну, чи музичну, чи поетичну, або художню чи артистичну тощо. Говорять також про загальну обдарованість, маючи на увазі особливості людей, що виявляють здібності до різних галузей діяльності. Про таких гуцули кажуть: «І жнець, і швець, і кравець, і на дримбі грець», і ставляться до них з великою повагою. Тому й на Гуцульщині таких різносторонньо обдарованих горян багато [6].

Високий ступінь спеціальної обдарованості називають талантом. Взагалі слово «талант» грецького походження, що буквально означає – терези, а в переносному – природне обдарування. У нашому – це видатні здібності, які є внутрішньою умовою найбільш успішного і творчого виконання людиною певної діяльності.

Талант розвивається на основі задатків у процесі засвоєння людиною материнської мови й надбань рідної національної культури, а також у процесі власної творчої діяльності. Наявність в українській народній педагогіці, в тому числі і живому мовному спілкуванні гуцулів, цілого ряду синонімічних слів на його визначення – талант, хист, дар, обдарування, обдарованість, талановитість, іскра Божа, засвідчує, з одного боку, розмаїття його функцій і смислових відтінків, з другого боку, – особливу роль у житті особистості й зумовленості людської долі. Адже талант може виявлятися в усіх сферах діяльності людини – господарській, організаторській, науковій, педагогічній, комерційній, підприємницькій, мистецькій, військовій, громадській, побутовій, політичній тощо. Талановитими називаємо й учнів, які швидко й успішно набувають знань, умінь і навичок.

Про чарівність гуцульського краю, мальовничість природи українських Карпат, доблесні прикмети її корінних мешканців-гуцулів написано чимало. І все ж таки серед цього всього найбільш сконцентровано і педагогічно влучно це виражає величальний гімн Гуцульщини – пісня Устияновича «Верховинець» («Верховино, світку ти наш...») що стала народною.

Замилування Гуцульщиною виявляють усі, хто в ній буває, туристи, гості, мандрівники, курортники, службовці. Але оселитись серед гір назавжди здатний не кожен. Не випадково в гуцульській

коломиїці співають: «Ой, не той то, брате, *гуцул*, що погуцулився. Але той то, брате, *гуцул*, що в горах родився». Це означає, що за зовнішньою красою гірської природи, опоетизованої й зромантизованої *криється* нелегке, суворе, складне життя українського гуцула-горця, яке не всім під силу. Згадаймо, бодай побіжно, хоч би деякі найбільш вагомні факти з історії.

Гуцульщина належить до споконвічної української території, що входила до складу Київської Русі, а після її розпаду – Галицько-Волинської держави. Гуцули, як і все населення західноукраїнських земель, впродовж ряду століть зазнавали гніту угорських, австрійських, польських, чеських, румунських, московських колонізаторів.

Вільнолюбні українські горці завжди рішуче відстоюють свою свободу й українську незалежність, що особливо яскраво виразилось в опришківському русі XVI – XVII ст. під проводом Олекси Довбуша та його наступників; активній участі у селянському повстанні 1490–1492 рр.; народно-визвольній війні 1648–1654 рр.; виступі селян Буковини в 40-х роках XIX ст. на чолі з Лук'яном Кобилицею; національно-визвольних змаганнях за державну самостійність України.

Особливості історичної долі та природних умов Гуцульщини, родинні, громадські, культурно-побутові й господарські взаємовідносини з сусідніми народами (молдованами, румунами, угорцями, поляками) зумовили деякі відмінності в менталітеті й мові українців цього регіону.

Складні обставини життя, суворі гірські умови на фоні розкішної карпатської природи ліплять неординарні цілісні людські натури українців – різнобічно здібних і кмітливих, жвавих і працьовитих, завзятих, духовно багатих і мудрих, мистецьки обдарованих, дужих і витривалих, відважних і вольових, запальних і відчайдушних, оптимістичних, творчо натхненних, доброзичливих, гостинних, веселих, сильних духом, ліричних і романтичних, честолюбних, товариських, палких у коханні, статечних газдинь, дбайливих господарів, нескоримих володарів гір карпатських.

Здібності гуцулів виявляються у всьому: в умілому веденні характерного для гуцульського краю скотарства (на полонинах), розведенні породистих і високопродуктивних гуцульських овець, корів,

коней, садівництві й пасічництві, народних ремеслах, лісових та художніх промислах. Завдяки талановитості митців Гуцульщини, зокрема у галузі рукоділля – різьбленні й випалюванні на дереві, виготовленні різноманітних прикрас і побутових речей з міді та шкіри, килимарстві, ткацтві, гончарстві тощо. Гуцульські художні витвори та сувеніри досягли світової слави. Велике замилювання викликають неординарні гуцульські забудови, одяг та всілякі до них прикраси. Та й по суті немає таких сфер людської діяльності, яка не була б гідно представлена гуцульськими знаменитостями. Їм присвячено чимало книг, публікації у періодичній пресі, що яскраво засвідчує особливу творчу обдарованість гуцулів.

Живучи на Гуцульщині, Гнат Хоткевич помітив природні артистичні здібності її мешканців і в нього виник задум створити гуцульський народний театр, зародження якого припадає на весну 1910 року. Перша його вистава, що була здійснена в селі Краснопіллі, увінчалась повним тріумфом. Прекрасна гра самодіяльних акторів – гуцулів перевершила сподівання навіть самого постановника. Гуцульський театр викликав загальне захоплення різних верств населення Галичини і Польщі. Сторінки місцевих газет були переповнені схвальними відгуками про нього. Наприклад, газета «Станіславські вісті» (25-січня 1912 року) відзначила: «Перед очима видців пересувалися справжні таланти, які зі зрозумінням відіграли свої ролі». Загальне захоплення публіки викликали гастролі в Кракові, Одесі, Миколаєві, Херсоні, Києві, Москві.

Про гуцулку з Краснопілля, Ганну Гулейчук, яка з великим успіхом під час гастролей у Харкові виконувала гуцульський танець і казку «Сто синів рідних», Христя Алчевська писала: «Ні одна найбільш талановита артистка не в силах була би відтворити тієї казки так яскраво, так прекрасно, як це дитя народу».

«Надзвичайно здібний народ гуцули. Вони гейби вроджені актори, дуже ритмічні, дуже чуйні, вразливі до краси природи.

Гуцульський театр з'явився серед суспільства Галичини і Буковини, як яскравий метеор, що засяяв на короткий час яскравим світлом народної, геніальності і зник у надрах Історії», – із великим захопленням писав український актор із Східної України Олекса Ремез.

Вибір життєвого шляху й праці молоддю на Гуцульщині, як правило, здійснюється з врахуванням нахилів і здібностей кожної особистості, без всякого примусу. Ось промовистий приклад:

Один верховинець мав дванадцятро дітей. Від бідності аж скрипів, але дітей у найми не віддавав. Довго думав, який знайти спосіб, щоб діти здобули добре ремесло. Коли найстаршому з них виповнилося сім років, верховинець повів його до лісу і запитав:

- Що було б із цієї сосни?

- Ліжко, – відповів син.

- Будеш столяром, – сказав батько й віддав його вчитися до столяра.

Через рік повів молодшого сина до лісу.

- Що було б із цієї смереки?

- Дошки.

- Іди на тартак різати дошки.

Ще через рік повів третього сина.

- Що було б із цього дуба?

- Бочка.

- Будеш бондарити.

І всі дванадцять синів знайшли своє місце в житті [6].

Могутнім засобом розвитку здібностей особистості на Гуцульщині виступає, як ми вже згадували, українська народна педагогіка, зокрема її гуцульську компонент, з усім своїм численним навчально-виховним багатством. Це перш за все рідна мова гуцулів, фольклор педагогічного змісту й спрямованості, родина, гуцульські звичаї й традиції, свята, обряди, символи, дитячі ігри та іграшки, молодіжні забави, карпатська природа, повір'я, ремесла, промисли, народне мистецтво, побут, господарська діяльність, релігійні вірування, нагромаджені впродовж віків, знання про людину, природу й суспільство, що передаються, збагачуючись й удосконалюючись, від покоління до покоління. Ще нині не один хворий йде в гори за допомогою до гуцулів, як добрих знавців народної медицини і здібних зцілителів, екстрасенсів, костоправів, акушерів. Велику вправність і вміння виявляють гуцули в догляді й лікуванні тварин, бо відмінно розуміються в народній ветеринарії. Про це не раз розповідав мені Йосип Пуйс, який ґрунтовно дослідив пастушу лексику українців Карпат [6].

Ідею плекання і пошанівку здібностей особистостей маніфестують усі види і жанри гуцульського фольклору, а особливо коломийки, прислів'я, приказки, казки, легенди, оповідання, сміховинки. Вони не тільки проповідують велику життєву роль і значення здібностей у житті людини, але й слугують надійним і незамінним засобом їх розвитку, захисту високого авторитету й гідності талановитої людини, а з нею й української нації в цілому. Так співати, як у цих коломийках, може тільки людина, гуцул чи гуцулка, що пишається талантами свого рідного краю:

Ой багата Гуцульщина коломийочками,
Дівчатами в кептариках та парубочками.
Сидить гуцул на горбочку, на сопілці грає,
А гуцулка вишиває, співанки співає.
Ой гуцулка молоденька полюбила бойка:
Петчина до коліна, до коліна льолька.
А як стала гуцул очка бойкова любочка,
На бойкови вже кептарик й вишита сорочка
Є у світі добрі люди, всякі співаночки,
Та кращої не знайдеш від коломийочки.

Народні казки Карпат – то шедевр української етнопсихології, безцінна її перлина. Вони змалку й у найдоступнішій для дітей формі виробляють палке бажання до набуття власних здібностей, розуму та кмітливості («Про легеня, що повернув людям сонце, місяць і зорі», «Вівчар і повітруля», «Як хлопець-верховинець навчив царівну говорити», «Про майстра Іванка» та багато інших). За народною мудрістю, справжні здібності розвиваються, а талант розквітає в людей добрих, чесних, працьовитих, високоморальних, які несуть благо людям. Здібність в'яне й талант гине в заздрісників, нероб, лиходіїв. Саме цей ідеал гармонійної єдності розуму, здібностей, талантів і доброзичливості найбільш чинно втілено в образах Олекси Довбуша й Лук'яна Кобилиці, які щедро прославлені в українському фольклорі [2].

Про Олексу Довбуша створено так багато в народному фольклорі, що цю легендарну постать можна використовувати як ефективний виховний фактор й окрасу не тільки гуцульської усної, але писемної

навчально-виховної мудрості, усієї української народної й академічної психології.

У зв'язку із заснуванням та утвердженням української гуцульської школи, взірцевий варіант якої маємо у селі Яворові Косівського району, на наших очах відбувається органічне злиття в гуцульському компоненті розвитку здібностей особистості складника народного, усного, з професійним, академічним, що в нерозривній єдності гідно представляють українську національну школу сучасного високого європейського рівня, покликану плекати українські здібності й таланти. Такій школі й педагогіці належить не тільки сучасне, а але й відродна перспектива третього тисячоліття. Отоді й український народ, нація також матимуть лауреатів високо почесної Нобелівської премії, всечесну українську інтелектуальну еліту.

Пошуки здібностей і талентів не дають значних результатів. Їх треба невтомно й невпинно плекати, вирощувати, виховувати, берегти й примножувати через наполегливу, творчу й вмілу педагогічну працю на засадах української національної педагогіки та психології.

Закінчуючи аналіз стану розробленості проблеми, серед найактуальніших напрямків сучасної психології креативності відзначимо: виявлення генетичних маркерів творчої діяльності, зведення отриманих даних досліджень особистісних і когнітивних особливостей творчих людей, оцінення ролі змінених станів свідомості у творчому мисленні, визначення ролі психічних розладів в блокуванні або, навпаки, полегшенні творчого вираження, ідентифікацію сімейних і шкільних факторів, що сприяють вихованню творчих особистостей.

Джерела та література

1. Арсенич Петро. Гуцульський театр Гната Хоткевича / Петро Арсенич. – Коломия, 1993. – 25с.
2. Малімон Л. Я. Специфіка емоційності осіб з різним рівнем креативності: Автореф. дис. канд. психол. наук 19.00.01 / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2003. – 20 с.
3. Моляко В. А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности / В. А. Моляко // Обдарована дитина. – 2002. – №4. С. 19-26.
4. Москалець В. П. Психологічне обґрунтування української національної школи / В. П. Москалець. – К., 1994. – 156 с.

5. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К., 1985. – 68-115с.

Summary.

In the article the numerous theoretical studies of creativity, talent and features Hutsul component in the structure of the Ukrainian system development capabilities.

Keywords : creativity, talent, Hutsul component in the structure of the abilities of the individual .